

موجب می شود که تدریس ماده تاریخ منحصر به ذره واحدی نشده، در نتیجه همه ادوار تاریخی بشر مدنظر باشد.

به گمان من تاریخ صرف وقتی می تواند رسالتش را درست انجام بخشد که حوادث قرن های بسیار را بیان دارد. اگر انسان در مطالعه تاریخ خود را محدود به دوره مختصری می کند صرف همین قدر خواهد توانست که چند داستان کوتاه مشحون به لطایف و ریزه کاریهایی پردازد که طبایع جوینده را قناعت بخشد و یابه ندرت وسیله ای برای تمدد اعصاب خوانندگان بشود. این کار البته در جای خودش هنر است و عامل این هنر تصویر فغزی می کشد و داستان دل انگیزی بیان میدارد، اما برای من خیلی مشکل است چنین اثر را در زمره تاریخ واقعی و عاملش را در جمله تاریخ نویسان فنی بر شمارم.

من بیخو اهم بشاگردان هوشمند خود بفهمانم که اشتغال به علم تاریخ چیزی و خوشگذرانی چیزی دیگرست. تاریخ محض برای این خواننده نمی شود که حسی کنجکاوی خود را راضی گردانیم و یا خالیگانه های حافظه مان را تسطیح نمایم.

تاریخ، بدون شك علم است و باید بحیث یکی از علوم مثبت «ساینس» پذیرفته شود. هدف آن، و بیگمان هدف خیلی متعالی آن، که همه را به دقت دران میتوان دعوت کرد خود انسان است، و برای اینکه بتوان انسان را بتمام معنی کلمه باز شناخت، از اطلاع بر چندین علوم دیگر که در شناسایی انسان معاونت می کند، گزیر نیست. فزیولوژیست جسم انسان را مورد تدقیق قرار میدهد و روانشناس و تاریخشناس، هر يك در حصه خود، در غوامض روحی او فحص و تتبع مینماید. بدین معنی که اولی معلوم میدارد آن چه چیز است که در روان آدمی و به بیان دیگر در طبیعت و ماهیت او، در استعداد های او، و در نیروی های ذاتی او و بالاخره در وجدان او دستخوش تطور واقع می شود. در حالی که مورخ می بیند که چه تطوراتی حدوث مییابد و آنچه را که در روح بنی آدم در معرض انقلاب است

یعنی عقاید و جریانی را که افکارش تعقیب نموده، از قبیل قوانین، مؤسسات، هنرهای زیبا و شاخه های علوم و دانش او را مورد بررسی قرار میدهد. آنچه در بالا ذکر شد، و بالعموم فرهنگ و ثقافت بشر در جریان و حرکت است و در مبدع تحول میکند و تغییر می پذیرد. اما شرایط زندگی حیوانات از قرار دیگری است. این دسته خواه مخواه از قوانینی متابعت مینمایند که باعث سلب آزادی شان گردیده و عرصه را برای شان بکلی محدود گردانیده است و در نتیجه تحولی نمی نمایند و با اصلاحی برای تحول در دنیای آنها باقی نمانده است. چنانکه دیدیم موقوف بشر ازین لحاظ متفاوت است، یعنی وی بمدد استعداد های ذاتی و مواریثی که هستیش از شرایط قبلی دریافت داشته، و بوسیله واستعانت کارهایی که خود انجام داده و گامهایی که در جاده تمدن پیش انداخته از سایر مخلوقات امتیاز خاص حاصل داشته است. فقط بشر است که اراده ثابت دارد و میتواند به میل و اراده خود عمل کند و مهار اختیار خود را بکسی ندهد. قدرت شگفت انگیز توافق بخشیدن و فرمانروایی بر خود، تنها به انسان اعطا شده است.

بعلاوه انسان یگانه مخلوقی است که خودش را بکار میندازد. نباید فرض کرد که پروردگار عالم مجبور به تکوین عالم بوده است. در طبیعت نیز اثری از کساردیده نمی شود. درختی که میوه تولید میکند، در جریان عملیه بارآوری کارش فاعلان نیست. جانوران هم غذا را هضم و تحلیل مینمایند، ولی اینکه بیشک کار نیست، زیرا این امر از اراده و شعور نشأت نمی کند، اما بشر در هر راه جد از زندگی خود مجبور به کار و عمل است و به این جبر مفظور می باشد. محض برای اینکه در بین سایر موجودات حیات بسربرد، انسان مجبور است نیروی کافی و مهارت معتابه و در حل مشکلات در دستی قابل وصفی بروز دهد. تنازع للبقا که در سایر جانداران در هر حله غریزی است و تکامل نیافته، آرت و هر مخصوص انسان بشمار میرود. وی که آرزو مند است شرایط زندگی را سهل و آسان و سعادت ور فام خود را مهیا گرداند، باید با همه عناصر خارجی آماده پیکار باشد. اگر چه بشر

موجودی ضعیف و ناتوان است، باید جانوران و حشی و خطر ناک را مطیع سازد و خلاصه این که طبیعت را مجبور به خدمت درر کاب خود کند. و این همان موجود ناتوان و بیچار است که با جنه کوچک و ناچیز و غنوده در کنار همسر نمیخواهد بعیش و نوشش خللی رسد، پس مجبور است موانع را از میان بردارد، بلکه آنها را بخدمت وادارد و افزار دست خود را از آنها بترشد، یعنی دشمنان را در کار غلامان حلقه در گوش بر گمارد.

چون انسان را میل بدین است که عضو جامعه‌ای باشد و در میان هموعان خود خود بسربرد، بنابراین ناچار است همواره آماده قربان کردن آرزوهای خود در پای افراد اجتماع باشد، یا به قانون گردن نهد و یا بحکوم و مبعوض نیر و ی مقاومت ناپذیر اجتماع گردد، طغیان و سرپیچی فطری خود از نظامات و قوانین را، سر کوبی کند و بدین طریق پیوسته گوش به آواز باشد که جامعه کی ایثار و فداکاری او را تقاضا مینماید. بشر ذاتاً خود خواه و انفسی خلق شده پس حالا بر و لازمست که کمابیش از خود گذری بپا موزد و به نفع دیگران خودش را، گاهی بدست فراموشی سپارد. انسان فطرتاً از هنگام تولد از امیال قوی پنجه نیز بهره وافی دارد، پس باید این امیال را پایمال کند و عواطف رحمانی را جانشین عواطف شیطانی گرداند. بعلاوه آن گاه که هستیش در معرض تطاول خطری واقع نیست و همای سعادت و آرامش خاطر بر سرش سایه افکنده و از نعمت مصونیت بر خوردار است و قبیل و قالی در اندیشه اش راه ندارد، انسان اظهار ناخشنودی میکند و به ترك قناعت میگوید، دست به تلاش و کوشش میزند و در پی آن می افتد که دانش بپندوزد و بوالمعالی شود. بدین صورت همواره سؤال طرح میکند و جواب میخواهد. حتی با طبیعت طرف قرار میگیرد، در حل زهوز و خفایای آن صرف دقت میکند. از خداوند هم میخواهد که یاری نماید و عقده های فکری اش را از هم بکشد. الغرض بشر پثر و هنده قدم بقدم بسوی کسب دانش و کمال پیش رفته و دخیره سر شار عاوم موجود

را ذره ذره و پس از تعمق و استقصای متداوم فراهم نموده و درین راه چندان صرف
 جهد و تلاش کرده که مقدار آن را نمیتوان قیاس نمود. گو تا سخن این که
 اطلاع بر قانون کار و عمل و یا بهتر بگوئیم مبارزه در مقابل موانع خار جی
 و نبرد با امیال عندی، منحصر به بشر است.

با چنین مواهب علیه و با چندان انرژی که در بشر سراغ می شود، دی نمیتواند
 از قانون تحول بر کنار ماند. در توالی قرن و نهمه چیز در او منقلب و دیگر
 گونه می گردد. از نحوه زندگی گرفته تا شرایط اجتماعی، و تصور او از
 میزان ذکاوتش و مفکوره اش در باره قوانین و نظامات، و اخلاقیاتش که همه
 بریلت نهج نمی ماند و زمان بزمان تطور میکند. برین اساس علمی که غایب اش
 تحقیق در احوال بشر است نمی تواند عین قوانین و نظاماتی را بکار بندد که
 در فزیولوژی و علم نباتات بکار می آید. دانشمندان این علم اخیر گیاهی را
 بر میدارند و پس از مشاهده و تجربه به نتایجی میرسند که یقینی است. نتیجه آن است
 که همواره بوده است. مثلاً بر گهای آن قطع و برشی دارد که در پنج هزار سال قبل
 داشته است شیره در گهای آن بسرعت و شدتی جریان میکند که در ایام کهن می کرده
 است. میوه اش، به بقین در ایامی رسیده می شود که در قدیم میشد. اما بشر همان
 بشر نیست که در سه هزار سال پیش بوده است. امروز به نحوی فکر می کند، اما
 در ایام کودکی جهان طور دیگری می اندیشید. امروز بطرزی زندگی میکند
 که با آداب زندگی در آن روز گاران تفاوت باز دارد. پس اگر بخواهیم این
 موجود متحول را درست بشناسیم باید او را در همه مراحل حیاتش از نظر بگذرانیم.
 سایر حیوانات را با مشاهده عادی میتوان شناخت اما یگانه راه معرفت
 در احوال بشر تاریخ است و بس.

(ناقص)

په لو مر نیو اسلامي پېړیو کېښي په طب او علومو کېښي د مسلمانانو کوښښونه بیان کړل. دهغو کسانو د شرح حال ایکل کېدلو چه دیو اقلیم نه راپیدا شول هم دوام وموند. د حلب تاریخ د قاضي کمال الدین ابن العدیم اثر (۶۶۰ هـ) او د غرناطی تاریخ د ابن خطیب تالیف او نورې مجموعه چی دده و تاریخو نو تکمیل و نکي دی له دغی جملی نه شمېرل کیږی سر بېره په دې طبقات فقها او دهغو په شان او د قدماوو په آثارو کېښي بحثونه هم منح تراغلل چه د اصحابانو په احوالاتو کېښي د ابن اثیر اسد الغابه له دغی قبیلې څخه دی.

د تخصص په باره کېښي د دغو تالیفونو په خوا کېښي په پېښو او سر گذشتو باندی مشتمل دوه ډوله نور مجموعه پیدا شول او په تیره بیا په شام کېښي ئی رواج وموند. په عمومی ترجمو کېښي د ابن خلکان وفيات الاعیان (۶۸۱ هـ)، او دغه معجم چه خلیل بن ایبک صفدی (۷۶۴ هـ) شروع ورباندی و کړه او د ابن شاکر کېښي ذیل (۷۶۴ هـ) او هغه بل ذیل چه به المجاسن بن منهل الصافی تالیف کړ، د لومړی ډول څخه دی.

د دغو معجمو څخه دوهم قسم په حدوده او لزه زمانه شامل دی، او بنائې چه د تالیف د غږویه دذهبی د عمومی تاریخ سره ارتباط ولری چه ترجمې ئی داومی پېړی تر آخره پوری په طبقو ویشلې، د شرح حالونو بیان دهری پېړی په تقسیم دبرازلی په واسطه (۷۳۹ هـ) چه دذهبی سره معاصرو، شروع شو مگر د ابن حجر عسقلانی دررالکامنه (۸۵۲ هـ) ددې رویې د شروع کېدو څخه ډېر ښه کتاب دی. عسقلانی یخپل درزنومی کتاب کېښي په اتمه پېړی کېښي مشهوری بنحی او فارینه په ابجدی ترتیب معرفتی کړی دی، او دوفیاتو او مړینو د نظام رعایت ئی هم کړی دی، یعنی هر شخص ئی دهغی پېړی په ترڅ کېښي چه تیره شوې ده یاد کړی دی.

دغه معجم چه په نهمه پېړی کېښي ئی باید نوم یادشی د ابن حجر د شاگرد سخاوی تالیف - الضوء اللامع دی (۹۰۲ هـ). دغه کار تر دولسمی هجری پېړی پوری نسل په نسل تعقیب شو.

اوس په هند، ایران او افغانستان کېښی د تاریخ لیکنی تحول په اجمالی ډول تر نظر لاندی نیسو :

هغه ډېر عمومي تاریخونه چه په دغو هېوادو کېښی داوومې هجری پېړۍ نه تر لسمې پېړۍ پوری ولیکل شول د پخوانیو منابعو په استنادوو. د مؤلف تر زمانې پوری د پېښو او واقعاتو د بیانولو سره چه د تقلید په لحاظ عربی تاریخونو ته ورته دی د منہاج الدین جوزجانی کتاب (۵۶۶۴هـ) په دغه منځ کېښی د محلی تاریخ د بیانولو په لحاظ خاص اهمیت لری. مگر د تاریخ د علم په نظر کېښی چندان ارزښت نه لری. هغه کتابونه چه د مختلفو مذہبو پیروانو په تاریخ کېښی لیکلی او تدوین کړی دی خصوصیت لری چه باید په دغه ځای کېښی ورڅخه ذکر و کړو.

د مغلو د سلطنت په زمانه کېښی تاریخ د زیاتر لیکو الود کتابونو د بحث موضوع وگرځېدله. علاوالدین عطا د جوینی ملک (۵۶۸۱هـ) او د فضل الله رشید الدین طبیب وزیر (۵۷۱۸هـ) خپل مهم تاریخونه تالیف کړل. او د دوی نه وروسته د بنا کښی (۵۷۳۰هـ) او مستوفی حمد الله (۵۷۵۰هـ) په واسطه لښیزونه او مختصر و نه ولیکل شول. او حمد الله د فر دوسی په روڼه یو تاریخ په شعر هم ولیک، عبداللہ بن فضل الله چه په و صاف ملقب ؤ (۵۷۱۲هـ) خپل منشیانه تاریخ تالیف کړ چه په بلاغت کښی ممتاز دی.

امیر تیمور کورگانی د خپل سلطنت په زمانه کېښی یوه ډله لیکوال راټول کړل او فرمان ئی ور کړ چه دده د خملو تاریخ ولیکی اولیکل شوی تاریخ بیا هغه ته ولولی. (تاریخ خانی) په ترکی نظم اور نظام الدین شاهی د طنطنې نهک او بلیغ تاریخ او په فارسی د شرف الدین علی یزدی لور اسلوبه ظفر نامه (۵۸۵۸هـ) له دغی قبیلې نه ده، دغه ډول تاریخ لیکنی د تیمور د جانشینانو په زمانه کېښی په تیره بیادهرات په مدرسه کېښی ډېر ترقی و کړه. حافظ ابرو (۵۸۲۳هـ) د شاهرخ په فرمان په جامع النوارینخ باندی (ذیل) ولیک، او د شاهرخ د زوی بایسنغر تاریخ ئی چه که څه هم ابتکار نه لری مگر متین اسان اسلوب لری، تالیف کړ.

د فصيح خوافی مجمل (۸۴۵هـ) او علم پالونکی متفنن سلطان الغ بیگ چار اولس (۸۵۲هـ) چه یواخی بولندیز ور شخه پاتی دی، هم په دغه اسلوب دی. دغه رشیق مرصع سبک چه د خینو لیکوالوله خوالکه حسین واعظ کاشفی هروی هغه نه رواج ور کړی. شواذ د تیموری زمانی مؤلفانو د هغه تقلیدو کړ، د قلم دخاوندانو د توجه وپو گرځید. حتی عبدالرزاق سمرقندی (۸۸۷هـ) که شخه هم تر یو حده پوری ئی دا اعتدال لاره ووهله مگر د الفاظو د طنطنې له بندنه ئی خان خلاص نه کړی شو. ځکه چه مرصع اسلوب چه دمیر خو ندر وضة الصفا (۹۰۳هـ) په دغه سبک لیکل شوی ده دخلکو د ذوق او تماثل سره مطابق ؤ.

په هند کښی په فارسی ژبه د تاریخ لیکنه د غوریانو د فتح او د ډیلمی د سلطنت د قیام شخه شروع شوه، د حسن نظامی د تاج المآثر نه وروسته مهم تالیف (۶۱۴هـ) هغه ذیل او حاشیه ده چه ضیاء الدین برنی (۷۵۸هـ) د جوزجانی په تاریخ باندی وایکله. وائی چه دهغی نه پخوا هم د سند په اقلیم کښی وطنی روایت موجود ؤ چه په اومپری پیری کښی عربی فتحی ته راجع کیزی. او اثر ئی د (چاچ نامی) د تاریخی داستان په زوایا و و کښی چه په اومپری کښی مشهور ؤ، لهدل کیزی.

په دغه ټوله دوره کښی په تر کیه کښی د ادبی فارسی تاریخ رواج درلود. هغه کتابونه ادبی ارزښت چندان نه لری چه د سلاجقه و و په تاریخ کښی لیکل شوی دی، اهمیت ئی په دی کښی دی چه تر کی تاریخ د هغو په ر و یه تالیف شو. که شخه هم بسیط اسلوب بیخی له منځه ندی تللی مگر خلکو پپچلی اسلوب چه د تر صیع او مبانی شخه د ک وی خوبول لکه د ادیس بن علی بدیسی (اته جنتونه - هشت بهشت) چه د دوهم بایزید په فرمایش ئی تالیف کړ.

له عربی شخه د فارسی د تاریخونو ښکاره فرق دادی چه تاریخی پېښی او گذارشات په فارسی کښی کم دی او ادبی ترجمی ډېری دی. یواخی په ځینو عامی تاریخونو کښی په مشهوره او معموله رویه د ځینو نومه یالیو باداعیانو په تیره بیاد وزیرانو، شاعرانو او لیکوالو په باره کښی فصلونو ته اشارې شوی دی (نوربیا) د مراد ترجمه

افاضل غزنین

... و افاضل غزنین انگشت‌نمای جهانمایانند در سخن گستری و سحر پروری و صیرفیان صنعت اند و جوهریان نظم و نثر و نقادان سخن. طبعشان در لطافت باهوا مشابهتی دارد و در صفا با آب مناسبتی و خاطر تیزبین ژرف نظرشان با باره معنائست و با واردات الهام هم تگ، چه آنها که پیش ازین بوده! ندب عهدی نزدیک هنوز گردن و گوش روزگار به پیرایه الفاظ و معانی ایشان متحلی است و پیشانی حکمت بعصابه نظم و نثر ایشان آراسته و آن طراوت که سخن ایشان راست هرگز نخواهد پژمرید و آن لطافت هرگز تیرگی نخواهد پذیرفت.

باش تا بر گردن ایام بندد بخت من عقد های نو که از در سخن پیوسه ام
و چون معاصران عهد، که ما دیدیم و سخن ایشان شنیدیم و اصداف اسماع از نظم
و نثر ایشان پر در دو غرر گردانیدیم و از سخن ایشان پیداست که چه مرغان خوش
الحانند و چه بلبلان نغزستان و چه طاؤسان زیبا جلوه اند و چه طوطیان شکر
خایند و شایستی که سخن ایشان از سیاه‌ی شب قاریک بر سپیدی روز روشن اثبات
کردندی و بر پیشانی ماه و آفتاب منقش شدی بلکه از سواد احداق بر بیاض آماق
نوشتندی و الواح ارواح بدان بیاراستندی... *فرهنگی*

از: کلمیله و دمنه نصرالله بن محمد بن عبدالحمید منشی

چاپ طهران ۱۳۲۸ ه. ش.

یادآوری

در صفحه چارم شماره گذشته نویسنده کلمه (استاد) را مثالی از عربی بقلم آورده. بعد از نشر آن شماره، بیاد آوردم که این کلمه فارسی الاصل است و ازین زبان بعربی رفته. خوانندگان محترم این سهو را بر بنده ببخشایند همایون